Kürti László

A maffia és a polip

VISSZHANG - LIX. évfolyam, 8. szám, 2015. február 20.

Magyar Bálint kiengedte a szellemet a palackból. Két kötetét (*Magyar polip 1.* és *Magyar polip 2.*) többen ismertették „úttörő”, „termékeny”, „enciklopédikus”, „gondolatébresztő” jelzőkkel. Mostanság ellenzéki oldalon egyre-másra felbukkannak a maffiaállam, az orbáni oligarchia és polip szóképek, utalva népszerűségére, másfelől a média által felkapott szlogenek köznyelvi beépülésére. Tény, a népszerűsítő nyelvi bűvészkedés hatásos, ám a Konrád György bevezetőjében említett „metaforából rendszerleírássá gazdagodó modell” több szempontból is sántít. Csak egy példa: a szervezett felvilág „hívószó” (Ungváry Rudolf kifejezése), a kriminológus Thomas Holmes 1912-es, a londoni szegénységről szóló könyvében már megtalálható. Az ehhez hasonló malőrt semmiféle laudáció nem takarhatja el, ahogyan a kötetek alapját adó két történeti-kulturológiai metafora – maffia és polip – kritikátlan használatát sem. A hiba azért kapitális, mivel egyiket sem lenne szabad a történeti háttér ismerete nélkül ilyen hanyagul alkalmazni. Jogos-e a maffia (és keresztapa) kifejezés az összes fontosnak tartott hozadékával az összehasonlításra? Vagy: melyik maffia, a történeti szicíliai, a nápolyi camorra, a calabriai ndrangheta, esetleg az amerikai vagy a Barack Obama által 2011-ben aláírt rendeletben szereplő négy transznacionális bűnügyi szervezet (az orosz, az olasz, a japán és a mexikói Los Zetas). Ez is mutatja azt, amire Magyar Bálint nem utal: a mai maffia már régen nem a populáris kultúrában divatos alvilágot jelenti.

Az általánosító megfogalmazásokat próbálja meg kiküszöbölni a bevezető tanulmány hivatkozása Eric Hobsbawm klasszikus művére (*Primitív lázadók,* 1964). Hasonlót sugall a maffia „történetileg két típusára” való utalás, amelynél lábjegyzetben nem szakirodalmi citálást, hanem egy szociológus „észrevételei nyomán” szerzett szóbeli információt találni. A baj nemcsak egy több mint hatvanéves, idejétmúlt munkára való hivatkozás, hanem az elmúlt évtizedek – éppen Hobsbawm kritikáira épülő – egyre bővülő szakirodalmának negligálása. Természetesen nem azt várom el a volt SZDSZ-es politikustól, hogy történészi alapossággal ismerje a megfelelő szakirodalmat, de azt igen, hogy ne úgy tálalja a maffiával kapcsolatos nézetét, mintha az szilárd tudományos alapokon állna.

Az olasz belügyminisztérium maffiaellenes csoportjának 2013-as adattára szerint Szicíliában legalább öt nagyobb maffiaszervezet található, Calabriában – a sorozatos lebukások és letartóztatások miatt – számuk hétre csökkent. Kijelenthető tehát, hogy Olaszország számos régiója rendelkezik saját bűnszövetkezettel, és ahogyan ezek szövetségeseivel, úgy ellenfeleivel és nemzetközi kapcsolataival is (a camorra skóciai bűnsejtjeit éppen az aberdeeni rendőrség számolta fel a 2000-es évek elején). A különböző csoportok más és más sajátosságokkal bírnak (ez nevükből – clan, consorterie, famiglia, gruppo, gruppo misto, sodalizio – jól kitűnik), történetileg kialakult szervezeti viszonyokkal és specializált támogatói háttérrel biztosítják működésüket. A két kötet általánosító maffiázása egy mediatizált sztereotip keresztapaképpel álcázza az alapos történetiség és összehasonlítás hiányát. A szerkesztő értelmezésében a maffiaállamban, ahogyan a maffiában, a Családapa (máshol: Keresztapa) és az általa kiépített fogadott család tartja hatalmában az államot, vezet, még a pártot is, ami legitimálja. A szociológus Dessewffy Tibor annyira beleélte magát a hasonlatba, hogy a *Keresztapa* film egy párbeszédével illusztrálja a családfő kiterjedt hatalmát, mások alávetettségét. Ez a modell minősítő és téves. Egyedül a nápolyi camorránál ismert a szorosabb és hierarchikusan építkező belső szerkezet, ám a horizontális vezetési stílus a mérvadó, ahogyan a ndranghetában is bizonyított a csoportos vezetés.

Az amerikai maffiában sem játszik kiemelt szerepet a családrendszer. A New York City és környékén az 1940-es években kiépített szervezetben nem egy keresztapa, hanem egy egész bizottság fogta össze a hét nagyobb „családot”, két évtizeddel később öt bűnszövetkezet (Colombo, Bonanno, Genovese, Gambino

és Lucchese) közt dúlt hatalmi harc, amelyben egymás főnökeit nyugodt szívvel „altatták el”. Hogy a főnökök nem ismertek el igazán semmiféle nagy hatalmú keresztapát, arra bizonyíték az 1970-es évek olasz camorra-háborúja, amely az FBI szerint mintegy 400 életet követelt. Ugyanekkor Clevelandben sorozatos gyilkosságokkal és robbantásokkal számoltak le a riválisfőnökök egymással.

A kiélezett versengés miatt csoportok ritkán állnak össze egy bűnszövetkezetté, inkább egy speciális alkalom szülte érdeküzletből kifolyólag. Az olasz Criminalpol szerint 2013-ban Palermo nyolc kerületében 32 nagyobb család *(famiglia),* Palermo megyében további mintegy 50 szervezet vált ismertté. Az élen „tiszteletben álló” férfiak döntéseiben a többségi szavazat volt a mérvadó. A palermói Corso dei Mille klán esetében hatvanöt ilyen férfiból és harmincnyolc „beavatottból” *(avvicinati)* állt a tanács. A Sacra Corona Unita legalább négy nagy bűnszövetkezetet és mintegy 50 klánt foglalt magában; 2012-ben mintegy 800 gyanús tűzeset és 70 gyilkosság kötődött belharcaikhoz. A tiszteletben állók széleskörű jogosítvánnyal rendelkeznek, gazdasági vállalkozásaik lehetnek, saját autonóm körzetet és kiépített hálózatot alakíthatnak maguknak.

A maffia és az állam közti kapcsolatot alapos kutatások bizonyítják. Olaszországgal szemben Japán a legeklatánsabb példa az erős központosított államra, hatásos rendőri felügyelettel és alacsony korrupcióval, ennek ellenére a *boryukudan* (ismertebb nevén jakuza) a szórakoztató-szexiparból és a drogkereskedelemből él. Az általánosan hangoztatott kényszeren és az erőszakon túl a maffia multifunkcionális korporatizmusának életben tartásához belső és külső mechanizmusok egyaránt szükségesek. A szicíliai mondás – *Fatto la legge, nasce l’inganno,* a törvény születésekor csalás születik – mindennél jobban mutatja azt, hogy a maffiának nem az állam gyarmatosítása a célja, hanem a kiskapuk és joghézagok kihasználása. Az olaszok többsége vallja, hogy az állam meglopja őket *(governo ladro),* és ezért azt kihasználni nem bűn. A maffia fennmaradását még a félelem és a tudatlanság segíti. A bűnszövetkezetek legnagyobb fegyvere: a vetélkedő csoportok túllicitálása nyomán a bizonytalanság és a félelem kreálása, és ezért írhatta a maffia történésze, Salvatore Lupo, hogy a maffia az előnyök megszerzésére irányuló „biztonságipar”.

A Criminalpol szerint a szicíliai vállalkozások nyolcvan százaléka kötődik valamelyik bűnszövetkezethez. A nápolyi camorra és a Nuova Famiglia közti háború az 1980-as években több száz halálos áldozatot követelt, és annak felderítése során mintegy ezer maffiatag került börtönbe.

Az állam és a maffia közti kapcsolatszövevényes, de összeférhetetlenségük világos. Mindkettő egymással küzd a profitért, az ilyen államra használja a közgazdász Herschel Grossman a „kleptokratikus állam” kifejezést. A maffia tehát nem emelkedik állami szintre, csak – és ez kimondottan minősíthető esetekre érvényes – helyi szintén hatalmaskodik. Ez nem jelenti azt, hogy az alvilág és az állam közt nem vetődik fel a bűnpártolás lehetősége. Az amerikaiak partraszállása Szicíliában a Husky-hadművelet keretében 1943-ban és New York legnagyobb maffiafőnöke, Lucky Luciano kapcsolata döntő bizonyíték erre nézve. Helyi szinten a maffia a tanácsok és köztestületek, sőt még az egyház munkáját is befolyásolhatja. A belügyminisztérium ezért oszlatott fel 1991 és 2012 között 227 délolasz és szicíliai képviselő-testületet. Ilyen politikai ereje az amerikai maffiának sohasem volt, inkább a szakszervezeteket zsarolták, ami viszont ismeretlen az olasz bűnszövetkezeteknél. (Az amerikai kongresszus ezért hozta a szervezett bűnszövetkezetek ellen az ún. RICO törvényt 1970-ben).

A média sztereotip macsó keresztapa képét sokan félreértelmezik. A heteroszexuális nemi szerepeket árnyalja valamelyest az, hogy nemcsak férfiak, hanem nők is felbukkannak vezetőként. A mexikói kartellekben elfogadott a nők hatalma, a szicíliai Pupetta Maresca kalandos életét több film feldolgozta. A calabriai szervezetek kevésbé tűrik meg a női vezetőt, bár ott is felbukkant már egy Maria Serraino személyében. Ilyesmi a maszkulin értékrendre és a konfucianizmusi filozófián alapuló, helytállást, bátorságot, kitartást, igénylő japán jakuza esetében elképzelhetetlen.

És itt mindjárt arra kell rámutatnom, hogy a média maffiaképe és a valóság kapcsolata mennyire érdekesen alakult, ami nem az állam és nem a maffia, hanem a bűnszövetkezet és a (civil) társadalom

kapcsolatát jellemzi. 2001-ben az Amerikai Olasz Védelmi Bizottság bírósághoz fordult a *Maffiózók* (Sopranos) tévésorozatban megjelenített és káros etnikai sztereotípiák ellen. A már többször vihart kavart felháborodás nem alaptalan, kutatások bizonyítják azt a rasszista nézetet, miszerint az olaszok genetikailag kódolva lennének az alvilági bűnözésre. Bár a szicíliai Corleone, ahonnan a *Keresztapa* története és a Corleone klán származik, lakóinak egy része a maffiaturizmusból él, ezzel szemben a másik része még a településüket is szerette volna visszanevezni Cuor di Leonéra, ami Oroszlánszívet jelent. Corleone korábbi polgármestere, Pippo Cipriani egy levélben kikérte magának Mario Puzótól, a *Keresztapa* szerzőjétől, hogy a települést (ahol a főteret az 1992-ben lemészárolt két bíróról, Giovanni Falconéról és Paolo Borsellinóról nevezték el) maffiafővárosnak állítsa be könyvében. Az ilyen sztereotip képek visszaszorítására létesült a Libera Terra (Szabad Föld), a helyi biotermékeket előállító, „maffiamentes" szövetkezet, amely a maffiától lefoglalt földeket műveli, és a middleman kiküszöbölésével tudja áruikat piacra dobni.

Az olasz maffiára való utalás tehát nemcsak felületes, hanem sértő, nem csupán azért, mert egy rendszerre vonatkoztatva esszencialista megfogalmazás, hanem mert nem veszi figyelembe az olaszokkal szembeni általánosító, negatív előítélettel való dobálózást. Ha a cigányozás elítélendő Magyarországon – mert bizonyos negatív és sztereotip képpel prejudikál egy kisebbséget –, a maffiózás hasonló ellenérzést vált ki úgy a jóérzésű itáliai polgárokban, mint a maffiaellenes mozgalom képviselőiben.

A polip használata, bár újszerűnek hat, rasszista, antiszemita. A tengeri puhatestű az évezredek alatt megfigyelt tulajdonságai miatt vált használható metaforává. Azon túl, hogy többféle csemegeként kerül az asztalra, és eredetmítoszok kötődnek hozzá, nem csoda, hogy az ilyen tengeri állat nagy kultusznak örvendett világszerte. A pozitív polipszimbólum használatos a mindennapokban (például Új-Zélandon egészségügyi holisztikus rendszerességre vagy vállalatirányítási és ügyviteli rendszer modellezésére; az Octopus 900-as látótérvizsgáló az orvostudományban). A szívsebészetben (bypass-műtéteknél) a szívstabilizáló polipot utrechti orvosok fejlesztették ki az 1990-es években (ezt a sebészeti technikát ma is Utrecht Octopus Methodként ismeri a világ). Antropológusok közül Clifford Geertz már az 1960-as években kifejtette a poliphoz hasonlítható rendszerelméletét. „A kép, ha egyáltalán muszáj, a kulturális rendszerről nem a pók hálója vagy egy rakás homok. Inkább jobban illik rá a polip, amelynek csápjai külön-külön koordináltan, idegrendszerileg csökevényesen kapcsolódnak egymáshoz és ahhoz, amit a polip agyának lehetne hívni, de amely ennek ellenére tud mozogni és élni, legalábbis egy ideig, mint egy életképes, bár esetlen, egész" – írta.

A ragadozó polip népszerűsítését a XIX. századi romantikus irodalomban Alfred L. Tennyson egyik versének *(A Kraken),* majd Verne regényeinek *(A tenger munkásai, Nemo kapitány)* köszönhetjük. Verne a polipszimbólumot egyesek szerint az ipari kapitalizmus szörnyével, mások szerint inkább az 1848-as forradalmakkal azonosította. A nyelvjárási *pieuvre*-t Verne honosított meg a sztenderd francia *poulpe* helyett. A korabeli elrettentő méretű polipok rajzai igencsak megmozgatták az olvasók képzeletét, ezért nem csoda, hogy a Harvard Egyetem filozófusprofesszora, James Williams az amerikai diplomamániáról, a „Phd polipról" értekezett 1903-ban!

A ragadozó állam persze nem mai találmány, Hobbes műve, a *Leviatán* is ezt vizionálta figyelmeztetésként: az állam, még ha a közjó érdekében is, visszaélhet hatalmával. A XX. század során a szicíliai maffiát egyesek a pókhoz hasonlították, ahogyan a XIX. századi baloldaliak a jezsuitákat. A maffia valójában akkortól vált igazán népszerű polippá, amikor 1984-ben az olasz televízió a *Polip* (La piovra) című tévéjátékot kezdte sugározni, egy évvel a James Bond-film, a *Polipka* (Octopussy) sikere után. Az olasz tévésorozat fantasztikus népszerűségét tizenhét éves fennmaradása és mintegy száz országban való sugárzása bizonyítja.

Esszencialista negatív tulajdonságai miatt vált a polip a XIX. századtól az ellenség szimbólumává. Az 1890-es években az egyre jobban nyugatra terjeszkedő amerikai Pacific Vasúttársaságot ábrázolták polipként. Egy 1904-es orosz karikatúrában a brit birodalmat festették le tengeri ragadozóként, ami azért érdekes,

mert egy 1870-es holland térképen éppen a cári birodalom jelent meg nem medve, hanem óriási polipként, ahogyan egy 1904-es japán karikatúraatlaszon is. Az amerikaiak náci Németországot reprezentálták polipként, de néha ez jutott Japánnak a második világháború idején. Egy beszédes karikatúrán például az amerikai sas a náci polipot támadja meg. Érdekesen a második világháború után a Szovjetunió megtartotta polip formáját a nyugat propagandakarikatúráin (McCarthy szenátor is ezzel ijesztgette az amerikaiakat) Mostanában sem ismertetlen a polipszimbólum: 1984-ből ismert Deepak Lal tanulmánya Indiáról, amelyben a ragadozó államról értekezik. A polip Ghánára is „ráragadt" bár másoknál ez a jelzős szerkezet ragadozó vámpírrá minősült át. Az amerikai KKK például polipként ábrázolta a Wall Streetet; 1996-ban egy francia karikatúrán pedig egy Bill Gates-fejű polip hálózza be a világot, egyértelműen utalva a Microsoft globális gazdasági terjeszkedésére.

Az állatokat metaforaként felhasználó rasszista gondolkodás nemcsak a pókkal, patkánnyal és a svábbogárral kötötte össze a zsidóságot, hanem a polippal is. Már a XIX. század végén felbukkannak karikatúrák, amelyen a Rothschild családot a világot fogva tartó polipként ábrázolja. Közép-Európában az antiszemita polipszimbólumot a náci Németország használta a zsidókra és a világot behálózó zsidó összeesküvés ábrázolására. Sorozatosan jelentek meg rasszista náci propagandaplakátok és könyvek zsidófejű poliprajzokkal, amelyen az állatember karjaival ragad meg országokat, fogva tartva az egész Földet. A szélsőséges jobboldali és antiszemita nézeteiről ismert amerikai írónő, Elizabeth Dilling munkásságához kötődik ennek népszerűsítése. *Polip* című könyve1940-ben jelent meg, hat évvel később a szintén antiszemita *Vörös hálózat* után. Dilling összeesküvés-elmélete hívta fel a figyelmet a „veszélyes", az egész világra rátapadó zsidó–kommunista szervezkedésre. Könyvében található az az antiszemita mondás, hogy „ha rálépsz Közép-Európában a zsidó uszkár farkára, akkor az New Yorkban, Washingtonban és Hollywoodban nyüszít". Tehát a polip szégyenteljes történeti háttérrel rendelkezik, amihez az amerikai írónő még a magyar történelmet is felhasználta: Kun Béla és a zsidó kommunisták által a Tanácsköztársaság idején elkövetett rémtettekkel ijesztgetett (Dilling az apácák kemencébe égetésével példálózott). Dilling elvakult fanatizmusának következményeire nem kellett sokáig várni: az USA baloldali, szakszervezeti és zsidó értelmisége ellen megindult az ismert antiszemita és baloldalellenes gőzhenger.

Amióta ember az ember, az állatokat ételként, haszonállatként és házi kedvencként használja. Claude Lévi-Strauss óta viszont azt is tudjuk, hogy nemcsak erre jók, az eszmeiségünkre is hatnak – „bonnes à manger" és „bonnes à penser" – írta *Totemizmus* című, kevésbé ismert könyvében. Tehát, nem annyira maga a specifikus állat és tulajdonságainak ismerete, ami legtöbbször felszínes, a fontos, hanem az osztályozásban, és a társadalmi-politikai rendszerre nézve döntő használatuk. Így már érthető az, hogy az *Magyar polip 1–2.* egy jól bevált kulturális maffiapolip metafora felelőtlen alkalmazása a magyarországi politikára. Lehetséges lenne a horogkereszt kitűzése anélkül, hogy a szimbólum két világháború közötti ideológiája ne lebegjen szemünk előtt? Azt hiszem, világos a párhuzam, de végül is a dolog lényege nem más, mint hogy a metaforáknak és szimbólumoknak történetük és kulturális kontextusuk van, amelyek használatukkal igényes és alapos magyarázatot követelnek. Mindenesetre egy dolog biztos: a Putyin Oroszországára ragasztott, de már a Szovjetunió utolsó évtizedétől ismert, maffiaállam címkét nem lehet ráerőszakolni Magyarországra, pláne, ha azt olyan nemzetközileg ismert személyiségek hangoztatják, mint Soros György. Mindent összevetve, a *Magyar polip 1–2.*-ben (bonmot?) az etnocentrikus maffia és az antiszemita polip – ha éppen nem is tudatos – felélesztése sajnálatos tény.